

Marie Janäng

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap,
SLU Alnarp, Landskapsarkitektprogrammet, 2010-03-26

Stadens odefinierade rum

- en studie av det oplanerade

SLU

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet

Examen: Kandidatexamen

Titel (sve): Stadens odefinierade rum – en studie av det oplanerade

Titel (eng): Undefined spaces in the city – a study of the unplanned

Ämne: Landskapsplanering

Nyckelord: odefinierade, överblivet, övergivna, mellanrum, impedimet, stadsrum, offentliga rum, stadsplanering, förtätning, appropriation

Författare: Marie Janäng

Handledare (SLU): Christine Haaland, SLU Alnarp

Examinator (SLU/extern): Marie Larsson, SLU Alnarp

Kurskod: EX0378

Kurstitel: Skriva om landskap

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: Grund C

Ort, månad, år: Alnarp, april, 2010

Serie: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten

Bilden på framsidan är från ”Ödetomten”, Norra Sorgenfri, Malmö.

Foto: Marie Janäng, 2010-03-03

SAMMANDRAG

Den här uppsatsen handlar om de odefinierade rummen i staden. Det är mellan det strukturerade och planerade i staden som dessa rum återfinns. Det är de övergivna, överblivna och till synes ”tomma” ytorna vilka är svåra att definiera då de inte svarar mot någon speciell funktion. Målet är att, genom litteraturstudier, ta reda på vilka värden de här rummen kan ha för människan i staden. Studien har även som mål att föra ett resonemang kring vad det odefinierade är/kan eller tros vara utifrån både ett brukar- såväl som ett planeringsperspektiv.

Genom litteraturen kan jag konstatera att det är i det flyktiga, osäkra och mångtydiga i de odefinierade rummens karaktär som dess värden uppstår. I och med att det inte finns en ovanifrån påtvingad ordning att följa, eller en design som berättar hur rummet skall användas, inbjuder de till appropriation, spontanitet, kreativitet och temporära aktiviteter. Här kan aktiviteter och individer som inte ryms i den strukturerade offentligheten ta plats. Det odefinierade rummet kan på så vis agera som ett alternativt offentligt rum. Det kan även fungera som en plats för gränsöverskridande och generera ett taktiskt beteende som motkraft till den rådande ordningen.

I den här uppsatsen reflekteras det även över hur planeraren kan förhålla sig till det odefinierade rummet på olika sätt. När staden ska byggas tätare är det oftast de här ”tomma” ytorna som är de främsta exploateringsytorna. Är det ett hot mot deras existens? Det går inte att planera det odefinierade; det är en tydlig paradox. Däremot kan medvetandegörandet av de odefinierade rummens värden leda till en insikt om att allt inte behöver planeras. För att skapa en god stad måste det lämnas ytor öppna för medborgarna att själva kunna ta i besittning och göra till sina egna.

Nyckelord: odefinierade, överblivet, övergivna, mellanrum, impediment, stadsrum, offentliga rum, stadsplanering, förtätning, appropriation

ABSTRACT

This essay deals with the undefined spaces in the city; spaces which are found in between the structured and planned areas. They are waste lands, spaces that have been left over after the planning of a city or seemingly 'empty' spaces without any specific function indicating how to use them. By doing a literature study, the aim with this research is to find out what kind of values these spaces may have for the urban citizen. The study also aims to conduct a discussion about what the undefined spaces are, could be, or are believed to be in the discourses of the planner as well as for the user.

My observation, based on what previous studies have shown, is that the value of undefined spaces lies in their nature of elusiveness, uncertainty and ambiguity. Because there is no structure or design, dictating how to use these spaces they are open for appropriation, spontaneity, creativity and temporary use. The undefined area can act as an alternative public space for people and activities which do not fit into the public spaces of today. Furthermore, an undefined space can also serve as a place of transgression and generate a tactical behavior as opposed to the prevailing order.

This essay will also consider how the planner can respond to the undefined space in different ways. In the discussion of a sustainable development, it is often claimed that the city must be built in a more compact way. Consequently, it is often these 'empty' surfaces that become the main development areas. Can this be a threat to the undefined spaces? Is it possible to analyze the values of the undefined spaces in the planning process?

By spreading awareness of the values of the undefined spaces, it is possible to show that everything does not need to be planned. In order to create a good urban environment there must be open spaces left for the citizens to occupy and to use in whatever way they may wish.

Keywords: undefined, leftover spaces, abandoned, waste land, urban space, public space, urban planning, transgressive zones

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	SAMMANDRAG	3		
	ABSTRACT	4		
1.	INLEDNING	6		
	1.1 Bakgrund	6		
	1.2 Mål och syfte	6		
	1.3 Frågeställningar	6		
	1.4 Material och metod	7		
	1.5 Avgränsningar	7		
	1.6 Läsanvisningar	8		
2.	DE ODEFINIERADE RUMMEN	9		
	2.1 Att definiera det odefinierbara	9		
	2.2 Olika diskurser	10		
	2.3 Hur uppkommer det odefinierade rummet?	10		
	2.4 Rummens identitet	11		
	2.5 Ägande	11		
	2.6 Slutsats och egna reflektioner	12		
3.	DE ODEFINIERADE RUMMENS VÄRDEN	13		
	3.1 Ett alternativt offentligt rum	13		
	3.2 Spontanitet och kreativitet	15		
	3.2.1 Rätten till staden	15		
	3.2.2 Appropriation och kreativitet	15		
	3.2.3 Möjlighet i det odefinierade	15		
	3.2.4 Självorganisering	16		
	3.2.5 Strategi och taktik	16		
	3.3 Temporära aktiviteter	17		
	3.4 Identitetsskapande	18		
	3.4.1 Ungdomar	18		
	3.4.2 Barn	18		
	3.5 Vardagsförflyttning och möten	19		
	3.6 Det övergivna bär på en historia	19		
	3.7 Slutsats och egna reflektioner	20		
			4.	PLANERARENS FÖRHÅLLANDE TILL DET ODEFINIERADE
				22
				4.1 Den täta staden
				22
				4.2 Nyurbanism
				23
				4.3 Egna reflektioner
				23
				4.4 Sociotoper
				25
				4.5 Nya offentliga rum
				26
				4.6 Slutsats och egna reflektioner
				27
			5.	AVSLUTANDE DISKUSSION
				28
			6.	REFERENSER
				30-32

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

Det finns utrymmen i staden som ser ut som att de tar en paus. De ligger helt oberörda av att leva upp till någon specifik funktion och låter sig tas över av växtlighet. De bryr sig inte om vem som går på dem eller vad de gör där. De är stadens *odefinierade rum* och så fort de projekteras så försvinner de. Lika snabbt som planen förgör dem, lika snabbt kan de uppstå i skuggan av ett förändrat samhället, eller emellan de ritade strecken. Det är deras flyktighet och obestämda karaktär som gör dem svåra att definiera, men som också gör dem intressanta. För de har någonting som inte den definierade offentligheten har, men vad är det? Vad är egentligen det odefinierade rummet; hur kan det förklaras, beskrivas och studeras? Finns det värden i dem som kan inspirera landskapsarkitekter och planerare till att skapa en bättre stad?

Både som liten och än idag har jag en fascination för de här platserna och det är utifrån den känslan och mina funderingar kring dem som jag valt att göra den här studien. Det odefinierade rummet kan vara en grön, förvildad plätt som inte har någon skötsel; det kan vara väggrenar, banvallar, utrymmen bakom hus och mellan bostadsområden. Det kan även vara sådana platser där tidigare aktivitet har upphört, såsom industriområden och gamla kolonilotter som sedan bara har fått rasera av sig självt.

Idag bor jag nära stora sådana här odefinierade områden och jag tycker att de är en viktig del av mitt Malmö. Som blivande landskapsarkitekt funderar jag över hur jag i mitt arbete kan förhålla mig till de här ytorna. Diskussionen om att bygga tätt för att skapa en hållbar stad, är det ett hot mot dessa områden? De här platserna är ofta potentiella exploateringsområden, speciellt om de ligger mitt i staden. Kan man värna om dem i en utveckling av hållbara städer? Ska man göra det?

1.2 Mål och syfte

Målet med uppsatsen är att ta reda på vad som kännetecknar de odefinierade rummen i staden och vilka värden de kan ha för människan. Jag vill reda ut vilka som använder de här utrymmena och till vad. Ambitionen är att lyfta ett brukarperspektiv, men jag vill även undersöka hur planerare kan förhålla sig till dem

Syftet med uppsatsen är att uppmärksamma odefinierade rum i staden och visa på dess värden, främst ur ett socialt perspektiv. Genom att lyfta fram värden ur ett användarperspektiv kan det göra planerare mer medvetna om vilken roll de här rummen spelar i staden. Det kan leda till nya insikter och perspektiv som kan bidra till att skapa en bättre stad.

1.3 Frågeställningar

- *Vad är det odefinierade rummet i staden?*
- *Vilka värden kan dessa platser ha för människan i staden?*
- *Hur kan vi som landskapsarkitekter/planerare förhålla oss till de här rummen?*

Huvudfrågeställningen för den här studien är den som handlar om vilka värden det odefinierade rummet kan ha för människan. För att ta reda på detta behöver jag först reda ut vad det odefinierade rummet kan vara för något. Vidare vill jag även ta reda på hur planerare/landskapsarkitekter, som påverkar stadens utformning och därmed de odefinierade rummen, kan förhålla sig till dem.

1.4 Material och metod

Jag har valt att använda mig av litteraturstudier som metod i den här uppsatsen. Detta för att jag ville ha ett teoretiskt perspektiv på studien. Det intresserade mig vad andra hade skrivit i det här ämnet tidigare, och hur man kan koppla samman de här utrymmena med teori. Hela arbetet började med att jag kom över Cupers och Miessens bok ”Spaces of Uncertainty” (2002) vilken har en infallsvinkel som är både teoretisk och filosofisk vilket jag gillade. Den fick mig att tänka på nya sätt kring de här platserna i staden.

Då den här uppsatsen är en ansats till att ge en överblick på ämnet och gå igenom ganska många värden samt hur planerare kan förhålla sig till dem passar litteraturstudier bra. Hade jag valt att avgränsa mitt ämne mer och t.ex. gjort en fallstudie på en plats i Malmö så hade det varit bättre att observera och intervjua människor där. Med det här bredare målet, där teorin, definitionerna, karaktäristikan av olika typer av odefinierade rum ryms, så fungerar inte den metoden lika bra. Däremot tänkte jag från början intervjua någon stadsplanerare inom Malmö kommun på hur de kan tänkas jobba med de odefinierade rummen. Jag valde däremot bort det ganska snart då jag efter hand märkte att det snarare var viktigt att reda ut om man överhuvudtaget kan förhålla sig och arbeta med de här platserna inom planering.

När jag har varit ute och fotat odefinierade rum i Malmö har jag i och för sig gjort en viss observation. Då har det snarare varit så att jag har kunnat applicera mina inlästa kunskaper på ytorna istället för att ta med mig ny information från observationerna.

För att hitta lämplig litteratur har jag använt mig mycket av Cupers och Miessen (2002), Saltzman (2009) och Nielsen (2001). I de här huvudkällorna har jag, genom deras referenslistor och hänvisningar till andra författare, kunnat hitta fler källor. Jag ser mina huvudkällor som pålitliga och viktiga då jag hittat flera andra som har citerat till dem. Jag har även använt mig en del av avhandlingar för att få både teoretiska och pålitliga källor.

Det största problemet jag stött på i mitt litteratursökande har varit i databassökningar i Scopus och Web of Knowledge. Eftersom ämnet grundar sig på ett svårdefinierat begrepp har det tagit många sökord innan jag har hittat något som stämt överens med mitt ämne.

1.5 Avgränsningar

Jag har valt att avgränsa mig till de odefinierade rummen *i staden* då det är där det finns som minst utav dem. Det kan också vara där som de rummen behövs som mest. Det är även tomma ytor mitt i staden som är de mest eftertraktade att exploatera på när staden växer.

Det har varit svårt att dra en gräns för vad som kan kallas för ett *odefinierat rum* och vad som inte kan det. T.ex. så har vissa ställen i staden endast ha en funktion på dagen, medan det på kvällen kan ses som odefinierat och andra aktiviteter kan ta plats. En parkeringsplats till en arbetsplats som endast besöks på dagen kanske inte fyller sin funktion på kvällen. Det kan vara viktigt att ha i åtanke att stadens rum kan förändras från definierat till odefinierat under kort tid, men det är ändå inte de platserna som jag valt att koncentrera mig på i det här arbetet. På kartan är ytorna ändå utmärkt som parkeringsplatser och de har en regelbunden skötsel.

För att smalna av ämnet har jag valt att koncentrera mig på de sociala värdena i det odefinierade stadsrummet för att det intresserar mig mest. Jag är däremot medveten om att det finns andra värden, t.ex. biologiska där de här ytorna kan fungera som en frizon för olika biotoper (se exempelvis: Lönngren & Persson 1995, s. 10).

1.6 Läsanvisningar

Huvuddelen i uppsatsen består av tre avsnitt som behandlar en frågeställning var. Den första ger en bakgrund till vad det odefinierade rummet egentligen är för någonting och hur dess karaktär kan te sig. Den andra delen fokuserar på de värden som det odefinierade rummet kan ha för människan, främst ur ett socialt perspektiv. Den tredje, och sista, delen behandlar planerarens förhållande till det odefinierade rummet med olika exempel. Efter varje avsnitt kommer en sammanfattning utav den tillsammans med egna reflektioner. På några ställen har jag valt att lägga in en rubrik med egna reflektioner även inne i själva delen för att reda ut vad mina referenser har gett mig och vilka nya frågor de eventuellt skapar hos mig. Uppsatsen avslutas med en diskussion kring hela arbetet.

2. DE ODEFINIERADE RUMMEN

Vad är ett odefinierat rum?

Det är den här frågan som detta kapitel ska kretsa kring. Kapitlet inleds med en redogörelse för hur de ytor, som jag valt att benämna för odefinierade, har blivit namnsatta av andra tidigare. De olika benämningarna visar på vilken karaktär ett odefinierat rum kan ha. Samtidigt blir det en diskussion kring vilka meningar de olika begreppen signalerar. De odefinierade rummens identitet och ägandeförhållanden beskrivs också kort. Avslutningsvis ges en förklaring till hur de här rummens i staden har uppkommit och hur de fortfarande skapas.

2.1 Att definiera det odefinierbara

Det finns inget gemensamt begrepp på de ytor jag valt att kalla för odefinierbara, vilket gör dem svåra att greppa. I litteraturen beskrivs de utifrån olika benämningar (Nielsen 2001, Wikström 2007, Solá-Morales 1994, Cuper och Miessen 2002 etc.). Denna otydlighet i benämning av dem visar på rummens svårfångade identitet.

Nielsen (2001) kallar dessa områden för *överskottslandskap*; de är ytor som har blivit över när man designat och planerat staden. Han beskriver dem som formlösa då de inte är designade av någon i första hand. Däremot antar de en form gentemot det som är designat; en form som uppkommit i andra hand. Nielsen kallar även dessa rum för *"backstage"* och den övriga planerade arkitekturen för *"frontstage"* (s. 81). Trots sin indelning frågar han sig om det är möjligt att stoppa de olika rum han menar kan ingå i begreppet *överskottslandskap* i en och samma kategori då de kan skilja sig så olika åt (s. 94). Han kommer fram till att kategorin *överskottslandskap* är likt en stor familj där alla är olika, men där de även delar en hel del likheter (s. 95). Det

gemensamma för dem, menar Nielsen, är att de inte är formade och att de har egenskaper som potentiella offentliga rum.

Begreppet *"Terrain vague"* (Sola-Moralés 1995, s. 118-123) är en annan benämning på dessa rum i staden. Vague på franska betyder oklar, obestämd, svävande och vag (Wikström 2007, s. 147) vilket beskriver den svårdefinierade karaktären hos dem. Andra benämningar på de odefinierade rummen kan vara: *SLOAP* - Spaces left over after planning, *övergivna*, *tomrum*, *mellanrum*, *halvurbana*, *förändringsområden*, *impediment* eller *efemära* (se exempelvis: Wikström 2007, Saltzman 2009, Nielsen 2001, Arken 2010 [www]).

Cuper och Miessen (2002) beskriver de här ytorna i staden som "Spaces of Uncertainty", vilket kan översättas med ungefär *"osäkra rum"*. De beskriver dem som platser vilka inte har blivit designade eller skapade för en viss funktion (s. 104-105). Däremot har de snarare blivit över och formade efter den omkringliggande strukturen. Dessa rum präglas ofta av lite skötsel och är otydliga i hur de ska användas. Cupers och Miessen (2002) introducerar även begreppet *"margin"* för att beskriva det odefinierade rummet.

The margins are in between the homogenous wholes, situated alongside architecture, its history and theory. In a broad sense, they are – barely revealed – situated in the shadow of institutionalized meaning and representation.
(Cupers & Miessen 2002, s. 105)

2.2. Olika diskurser

Beroende på vem som sätter namn på dessa ytor så berättar benämningen något om hur denne ser på dem. Ett exempel på detta är det ovan nämnda begreppet *impediment*.

Impediment är en benämning som används inom planeringsdiskursen. Ordet består av det latinska ordet *pedis*, som betyder fot, och *in* - vilket är en negation; med andra ord kan det översättas med: ”inte för foten”. (Wikström 2005, s. 51) Ett liknande uttryck på engelska för de odefinierade rummen skulle kunna vara *no mans land*¹. Ytterligare ett engelskt begrepp är *waste land*². *Waste* kan på svenska översättas med bl.a. skräp, förfall, vanvård, förstöras, försumma, slösa, gå till spillo, öde och förlorad (Språkrådet 2009, [www]). De är alla ord som värderas negativt.

Utifrån vilken diskurs vi väljer att se på de odefinierade rummen kan de få olika innebörder (Wikström 2007, s. 148). För planerare ses de ofta på som möjliga utvecklingsområden. De behandlas som platser i väntan på att något skall uppstå i deras ställe; att de ska rustas upp och städas rent. Saltzman (2009) kritiserar att platser övergivna från sin tidigare funktion, oftast får sin identitet i att de är en resurs inför framtiden (s. 30-31). De blir ett slags tidsrumsligt mellanrum och platsen sådan den är nu får inget värde. Saltzman skriver att dessa platser inte alls behöver vara tomma och i avsaknad av innebörd utan att de snarare ”/.../ kan fylla en viktig funktion genom att ge rum för andra historier än de som vårdas genom officiella strategier för bevarande av kulturarv” (s. 31).

Det pågår även aktiviteter i det odefinierade stadsrummet (se nedan, kapitel 3) och för de som använder dem till vardags blir de en del av deras hem (Wikström 2007, s.148).

¹ Begreppet förekommer bl.a. i artikeln ”Occupying Mariginal Areas”, Torres(2004)

² Ibid

Det odefinierade rummet kan således ha ett värde i nuet och inte bara i framtiden.

2.3 Hur uppkommer det odefinierade rummet?

Exakt vad de odefinierade rummen kan innehålla är olika, och de varierar även i storlek, men det kan t.ex. vara överblivna ytor som finns mellan bostadsområden, nedlagda koloniområden, ödetomter, banvallar, gröna remsor vid vägar osv. De här mellanrummen i staden uppkommer på olika sätt, varav några skall återges i det här avsnittet.

Många av stadens odefinierade rum är övergivna industriområden (Torres 2004, s. 3 [www]). Med den industriella revolutionen uppfördes många nya industrier. När de efter ett tag inte längre behövdes och lades ned så blev de ofta stående att förfalla. Ruinerna vittnar om en funktion som var viktig förut, men inte längre, och om ett förändrat samhälle. Detta är ett sätt som de odefinierade rummen uppstår på – en tidigare funktion överges och platsen övertas inte av någon ny.

Ett annat sätt som de kan tillkomma på, kan vara genom planeringsideal. Modernismens funktionsuppdelning av staden har bidragit till att skapa mellanrum (Klingberg, 2006, s. 23). Bostadsområden, industriområden och köpcentra blev då olika ”öar” i staden och mellan dessa uppstod överblivna ytor. Det odefinierade kan alltså bli till gentemot den planerade omgivningen. Även det ökade bilresandet har lett till avstånd med tomrum emellan.

Ytterligare en orsak bakom de odefinierade rummens uppkomst är om en bit mark aldrig tas i åtanke i själva planeringen (Torres 2004, s. 3 [www]). Det kan vara så att marken inte ligger lägligt eller att det inte har varit intressant att anlägga något där. Värdet på själva marken är lågt. Det kan även vara det omvända, där markens värde är för högt, så det blir för dyrt att anlägga något där. Det är omgivningen som påverkar det odefinierade rummets existens.

Taking the historical district of Istanbul as an example, "empty" spots of land or abandoned buildings can be found in between magnificent monuments in the centre of the city. Since it was turned into historical area, the land value became extremely expensive and the poor economy does not allow investments in such areas. (Torres 2004, s. 3 [www])

2.4 Rummens identitet

Inspirerade av filosoferna Certeau och Lefebvre³ skriver arkitekterna Cupers och Miessen (2002) om Berlins identitet i sin bok "Spaces of Uncertainty". De menar att Berlin länge har saknat en stark stadsidentitet och att det efter kriget har fokuserats mycket på att bygga upp en identitet i staden genom arkitektur (s. 68). Författarna är starkt kritiska till detta och menar att en stads identitet inte sitter i arkitekturen, historien osv. utan snarare i de vardagliga aktiviteterna (s. 71).

Författarna beskriver den identitet som skapas genom vardagliga aktiviteter som direkt (immediate identity) (s. 98). De skiljer därmed på viljan att projicera en identitet på en plats uppifrån och den direkta identiteten. De menar att de odefinierade stadsrummen inte innehar en berättelse ovanifrån så deras identitet uppstår först när någon utför något där (s. 132). Rummen i sig har ingen egen identitet utan de är endast mottagare för tillfälliga aktiviteter som kommer och går med de som använder dessa platser (s. 132-135).

³ Certeau, Michel (de) (1984), "The Practice of Everyday Life"
Lefebvre, Henri (1999), "The Production of Space"

An architectural plan or a project, is generally a projection of a site. It is a story about a space that thereby turns it into a place. In contrast, immediate identity is about the sense of the spaces that make up the city, not about all of the projections that tries to tie its identity down for the sake of a singular story. Immediate identity seems to exist through the temporary use of ill-defined sites. Sites without projects./.../ Berlin shows how the identity of a city is not in its architecture, but next to it. (Cupers & Miessen, 2002 s. 99)

2.5 Ägande

Vem som äger marken till de odefinierade rummen kan variera. Oavsett om den är privat, statligt eller kommunalt ägd ses den ofta på som natur, i alla fall om den är bevuxen, och då anser många att det är allemansrätten som gäller där (Wikström 2007, s. 148-149). De restområden som Wikström (2007) har studerat i Falkenberg, vilka är större bevuxna odefinierade rum mellan bostadsenklaver, kan även ha: "beröringspunkter med en helt annan tolkning av det allmänna, de uråldriga föreställningarna om rätten till naturlandskapet som har sitt ursprung i förägrara samhällen, ett landskap som ingen kan äga men alla har tillgång till" (s. 149).

Urban Exploration är ett fenomen som kort går ut på att utforska övergivna platser nattetid för att sedan ofta lägga ut bilder och kommentarer om det på olika internetforum (Johansson 2006, s. 4). De som håller på med detta menar ofta att staden är som en levande organism där samma regler gäller som i naturen; det vill säga Allemansrätten. "Det blir då tillåtet att beträda så länge man inte förstör eller tar med sig något ifrån platsen" (a.a. s. 13).

2.6 Slutsats och egna reflektioner

Vad är det odefinierade rummet?

Svaret visar sig inte vara enkelt. De sätt som rummen har valts att benämnas på inom tidigare studier och i planeringssammanhang leder fram till en otydlighet. Det finns inget gemensamt begrepp som ytorna kan samlas under, de har ingen speciell funktion att peka på och de skapar sin form efter andra skapade former runtomkring. Även ägandeförhållandena kan vara otydliga att läsa då både gränser och funktioner är diffusa. Det kan vara varför allemansrätten ofta verkar gälla i de här områdena.

Kanske är det just i den här oklarheten som det odefinierade ändå börjar visa sin karaktär. Det odefinierade rummet har ingen ovanifrån skapad identitet, den är flyktig och svår att fånga då identiteten kommer med de som använder den. En sådan svårgripbar karaktär kan leda till att det odefinierade ses på som något vilket måste definieras och struktureras upp för att få en mening i staden. Den har därmed endast sitt värde i framtiden. Å andra sidan kan det odefinierade ses på som något med ett stort värde i nuet vilket oftast görs av de som använder platsen till vardags. Användarna kan därmed se värden som andra missar och det kan uppstå en konflikt mellan planerare och användare.

Genom att i den här uppsatsen lyfta fram de aktiviteter som pågår i det odefinierade rummet kan begreppen (och synsättet) som ofta appliceras på dem ifrågasättas. Att ytorna används visar på att de faktiskt är ”för foten” och kan ha många värden för människan i staden.

Många av de begrepp som används på det odefinierade rummet har en negativ klang. De används ofta inom planeringsdiskursen och kan leda till förutfattade meningar som inte alltid stämmer. Jag har valt att använda mig av benämningen *odefinierbara rum*, vilket är mer eller mindre neutralt. Samtidigt så innefattar detta begrepp deras svårångade karaktär.

Cupers och Miessen (2002) beskriver de odefinierade rummens karaktär:

The margin is the ultimate transitory position one can take. It is not a means to intervene in the world. As opposed to architectural structures and programmes it does not do anything towards a nearby or faraway future. It is simply there. (Cupers & Miessen, 2002 s. 176)

foto: Marie Janäng

3. DE ODEFINIERADE RUMMENS VÄRDEN

För att ta reda på vilket värde det odefinierade rummet kan ha för människan i staden kommer det här kapitlet att koncentrera sig på användandet utav det. Inledningsvis kommer det även att göras en jämförelse mellan det odefinierade rummet och det definierade offentliga rummet. Detta för att ta reda på om det finns några värden i det odefinierade som idag inte ryms inom det offentliga. Jag kommer att utgå från ett brukarperspektiv; det blir en syn på det odefinierade rummet ur en specifik diskurs.

Hur används de här rummen i staden, och av vilka? Hur ser det vardagliga livet ut? Vilka värden kan det odefinierade rummet ha gentemot det definierade och offentliga?

De värden som jag kommer att presentera i den här delen:

3.1 Ett alternativt offentligt rum

3.2 Möjlighet till självorganisering, kreativitet och spontanitet

3.3 Temporära och flexibla aktiviteter

3.4 Identitetsskapande

3.5 Vardagsförflyttning & möten

3.6 Berättande av en historia

3.1 Ett alternativt offentligt rum

Flera författare beskriver det offentliga rummets förändring från att innan ha varit en plats för kommunikation, till att idag blivit allt mer kommersialiserat (se nedan). Nielsen (2001) menar att vi idag lever i offentligheten som förbrukare av varor, tid, rum, service och underhållning istället för att socialisera med varandra (s. 104). Privatisering och kommers har tagit över det offentliga rummet med köpcentra och reklam. Detta har lett till att aktiviteterna i det offentliga rummet har minimerats i variation och är kopplade till konsumtion

snarare än till ett mångfunktionellt offentligt rum (Cupers & Miessen 2002, s. 17). Då vissa uppträdanden och regler gäller i dagens offentliga rum bildas en likriktning av användarna och man stänger ute de som inte passar in (Nielsen 2001, s. 102).

Saltzman (2009) pekar på att det odefinierade rummet i staden ofta kan bli en reträttspunkt för de personer som inte känner sig hemma i det väldefinierade rummet (s. 36). Kontrollen från myndigheter och andra människor finns inte i det överblivna rummet vilket gör att t.ex. hemlösa tyr sig dit, men även andra individer och subkulturella grupper.

Där kan aktiviteter utföras som inte ges utrymme för i den strukturerade offentligheten såsom t.ex. stadsodling, graffitimålning, fester, utställningar, byggande av kojor etc. Här kan även kriminell verksamhet pågå eftersom kontrollen inte är lika stor.

Hemlösa kan bygga upp sina egna bo på de övergivna platserna.

Många undviker de odefinierade stadsrummet eftersom de ses som skumma och otrygga. Listerborn (2002) har gjort undersökningar på vilka platser som upplevs som otrygga i staden och kommit fram till att det bl.a. är de ödsliga och övergivna områdena. Många tar omvägar för att slippa gå förbi, eller genom dessa områden; och kvinnor känner den största oron. De platser där det finns dålig belysning, klotter, nedskräpning, förstörelse och misskötta/igenvuxna grönområden uppfattas som otrygga (Runesson & Skawinska, 2006 s. 4-5 [www]). Otryggheten är en viktig anledning till varför många tycker att dessa platser måste ”städas upp”.

Sammanfattningsvis så skiljer sig det odefinierade rummet från det offentliga och kan därför vara ett alternativ till det. Där kan människor vara, och aktiviteter pågå, som inte ryms i det definierade. På så vis är det odefinierade rummet öppet för heterogenitet och frihet. Samtidigt saknar det de element i staden som invånarna är vana vid och som skapar en känsla av trygghet (Torres 2004, s. 4). Många identifierar sig inte med de överblivna ytorna och de allra flesta vistas inte där.

If that free spot is a public space, where are the public seats or the public lamps? Without icons that lead the space to a specific function (e.g. a fountain is directly related to a public square) transgressive zones are regarded as spaces without any specific function and do not attract the average citizen. (Torres 2004, s. 4)

3.2 Spontanitet och kreativitet

3.2.1 Rätten till staden

Även om en trygghet kan skapas med igenkännande stadselement så finns det de som är kritiska mot deras förutsägbarhet. Hallemar (2007) är en utav dem. Han menar att gestaltningen är likt en tapet som vi rullar ut över staden där ”det verkar finnas tre svar på frågan vad folk vill ha i det offentliga rummet: träd, bänkar och papperskorgar. Ibland några blommor för att lätta upp” (s. 3). I den här likriktningen han kritiserar det offentliga rummet för menar han att det inte finns nog utrymme för människan att skapa sin egen plats. Han lyfter upp ett behov för människan att få vara med i berättelsen om staden och sätta sitt avtryck på den. Ett behov som han inte anser tillgodose i dagens passiviserande offentliga rum där symboler och strukturer har lärt oss hur vi ska använda dem.

Larsson (2009) beskriver även hon i sin doktorsavhandling ”Stadsdelsträdgården” hur behovet av att få uttrycka sig i staden har gått förlorat: ”Och när det gäller rätten till staden så har utvecklingen gått så långt att även det offentliga, det egentligen gemensamt ägda, också upplevs som ’privat’ i den meningen att ’den här marken får inte jag använda till att sätta min prägel på’” (s. 164).

3.2.2 Appropriation och kreativitet

Olsson (2008) diskuterar Lefebvre och hans begrepp *appropriation* i sin avhandling ”Den självorganiserade staden”. Där hänvisar hon till hur Lefebvre framförde vikten av att stadsinvånarna ska ha rätt till ett deltagande och appropriation utav staden (s. 53-69). Att appropriera ett rum innebär att ta det i bruk såsom sitt eget. ”Det innebär att ta rummet, hänge sig åt det och, enligt Lefebvre, även att omforma det” (s. 68). Begreppet kan jämföras med hur kreativitet kan beskrivas; att tillägna sig en bit av sin omvärld, gestalta och påverka den. Kreativitet är en egenskap som alla människor har inneboende (Jarlov i Larsson 2009, s. 167).

Detsamma kan gälla appropriation: ”The idea that appropriation of territory is part of human instincts is clear” (Torres 2004, s. 7).

Dominans är motsatsen till appropriation och är det, av instrumentell karaktär, som sker ”uppiifrån” med vilja att ”strukturera andras förutsättningar för deltagande och ’produktion av rum’” (Olsson 2008, s. 53-54). Appropriation innebär istället att ”göra den sociala verkligheten och det materiella rummet som domineringen lagt under sig till sitt” (a.a. s. 54). Att appropriera ett rum betyder inte att man äger det; det är snarare ett besittningstagande som möjliggör andras deltagande och appropriation (a.a. s. 68).

3.2.3 Möjlighet i det odefinierade

Om det offentliga rummet stänger ute kreativitet och appropriation så finns det större möjlighet i det odefinierade rummet dit många tar sin tillflykt, bort från det som är mainstream (Cupers & Miessen 2002, s. 78). I de odefinierade rummen finns ingen plan att följa vilket underlättar för appropriation (Torres 2004, s. 2). Det är en appropriation som sker genom aktiviteter i rummet, vilket inte behöver bidra till någon fysisk omformning av det, men som påverkar vår uppfattning av rummet. Människan approprierar rum p.g.a. behov. Aktiviteterna i de odefinierade rummen kan därför visa på vilka behov människan har.

Hallemar (2007) beskriver hur ett nytt tomrum, skapat efter ett rivet hus, kan kännas som en ”oväntad paus” och att ”en möjlighet öppnas” (s. 3). Det tar endast några dagar innan den första graffitin infinner sig där. Detta kan ses som att behovet av att uttrycka sig och vara en del av staden finns och att det kan ta sitt utlopp i det odefinierade. Det finns flera som menar att det odefinierade inbjuder till kreativitet och spontanitet (se exempelvis: Cupers & Miessen 2002; Saltzman 2009; Nielsen 2001; Wikström 2007).

3.2.4 Självorganisering

En besittning av det odefinierade rummet är ofta tillfällig och lämnar lite spår efter sig, men den kan även leda till något mer beständigt och materiellt. Ett exempel på detta kan ses i Somoho, Sydafrika (Gaventa 2006, s. 148-149). Där fanns ett ödelagt område i byn som invånarna tog i besittning och gjorde om till ett granncenter. Genom det initiativet förstärktes gemenskapen för de som bodde i byn. De jobbade tillsammans med projektet som sedan blev en mötesplats för alla. Innan var det ett obehagligt ställe för många:

/.../ you can see it was a dangerous place: I used to attend school on the other side but instead of walking across I would always take the long route. They used to rape and mug people. Now it is clean and the gardens are beautiful, everyone wants to be here and can relax and not be afraid/.../. (Hilda Nekhumbe i Gaventa 2006, s. 148)

Genom att göra om rummet till något specifikt med en viss funktion och innehåll försvinner det odefinierade. Exemplet visar däremot på att det var det odefinierade rummet som möjliggjorde granncentret. Utan det utrymmet kanske det inte hade kunnat bildas den här gemenskapen.

”/.../*vacant* primarily means *empty*, but also *free* and therefore full of opportunity” (Cupers & Miessen 2002, s. 80).

3.2.5 Strategi och taktik

Då det odefinierade bjuder in till spontanitet och ger en möjlighet för människan att påverka sin omgivning så kan nya ordningar ta form där. Detta kan ses som hotande i relation till den rådande ordningen (Saltzman 2009, s. 14). De odefinierade rummen kan vara likt ett ”kryphål” (Högdahl 2003, s. 226) i den offentliga miljön vilka kan skapa nytt utrymme och nya sanningar.

Högdahl (2003) beskriver Certeaus begrepp *strategi* och *taktik*: med strategi menar han det formaliserade, vedertagna och kanske institutionaliserade medan taktik är det improvisatoriska, tillfälliga och kanske utmanande (s. 48). ”Myndighetsutövning, stadsplanering och lagtexter kan vara exempel på strategier. Taktik blir däremot det som uppstår när människor använder dessa förutsättningar på ett sätt som inte nödvändigtvis behöver vara det som är uttänkt/.../” (s. 49). Hon fortsätter med att beskriva hur Certau riktar uppmärksamheten mot den skapande potential som ryms i sådana ”improduktiva” praktiker såsom konsumtion och ”användning” i begreppet taktik (s. 54). Högdahl påpekar att båda aspekterna (strategi och taktik) är viktiga i staden:

Strategier utgör ett sätt att skapa stabilitet och tydlighet, något att både anpassa sig till och ta spjörn emot – precis som det kan vara viktigt att förstå vad det är som ska förstås, kan det vara viktigt att förstå vad som inte borde accepteras. Det är med andra ord viktigt att det finns utrymme att befästa praxis via olika institutionaliserade tekniker, men också utrymme att använda det befästa på ett sätt som det kanske inte var tänkt från början. (Högdahl 2003, s. 226)

Taktiska handlingar kan försiggå i det odefinierade rummet genom olika aktiviteter vilka inte behöver lämna stora spår efter sig. Ett exempel på en sådan aktivitet kan vara ravefester, vilket Olsson skriver om i sin avhandling ”Den självorganiserade staden” (2008, s. 83-85). Hon beskriver hur musikkulturen uppstod under 1980-talet i oövervakade rum såsom på nedlagda industritomter i Europa och Nordamerika. ”Man skulle kunna säga att kulturen genom att tillfälligt ’låna’ sådana utrymmen fann ett fritt spelrum att utvecklas och praktiseras” (s. 83). Det var genom ett taktiskt beteende i ett odefinierat rum som dessa fester kunde fortsätta att anordnas och utövas då de inte fick vistas i den övriga offentligheten.

3.3 Temporära aktiviteter

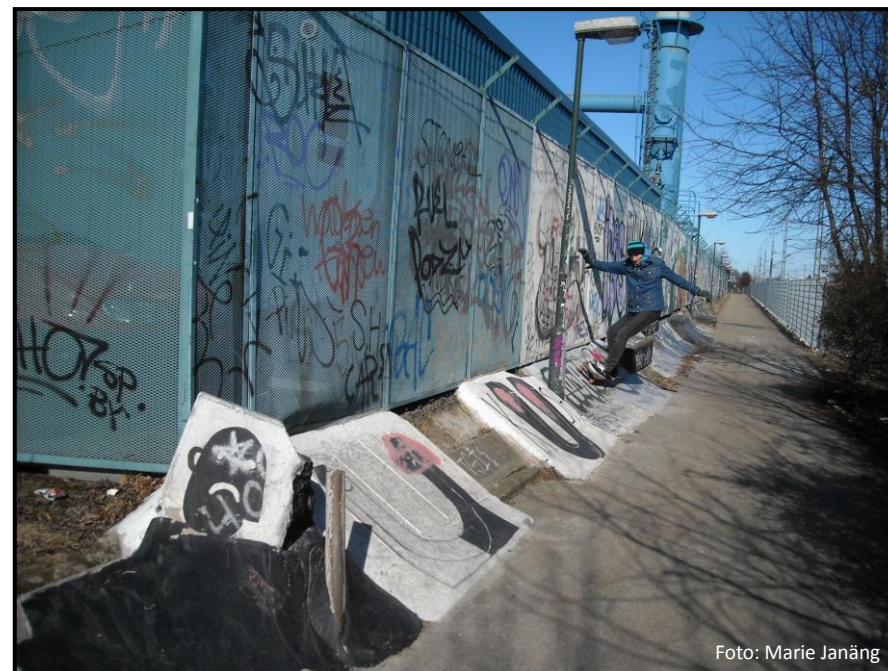
Torres (2004) beskriver hur aktiviteter i det odefinierade rummet kan pågå under en viss tid för att sedan försvinna, med få materiella spår efter sig (s. 5). När aktiviteterna pågår så påverkar de oss och vår uppfattning av rummet. "It gives completely different perceptions of the same space to the viewer" (a.a.). Aktiviteter kommer och går och skapar därmed en flexibilitet och temporära platser: "what seems to be an unoccupied site in one time of the day can turn into an intensively colonized space in the next hours" (a.a.).

Exempel på sådana här aktiviteter kan vara picknick, odling, promenad med hunden, lek, bygga kojor, graffiti, marknader, fester, konstutställningar osv.

Aktiviteterna kan även vara temporära, fast under en längre tid, som exemplet "Mobile City Farm". Mobile city farm startades 1999 i USA av Resource center i Chicago (Cumberlidge & Musgrave 2007, s. 182-185). Projektet går ut på att man använder sig av tomma ytor, som ligger i väntan på att planeras, till att odla på. Detta leder till att en produktivitet skapas på de tomma ytorna där maten som odlas säljs till de som bor i närheten. Det leder även till arbetstillfällen, då hemlösa får lära sig att ta hand om odlingen. Samtidigt bidrar det till gröna värden. Det här är temporära odlingsområden som flyttar runt mellan olika "tomma" ytor som ligger i väntan på att bebyggas.

Några har börjat odla på ett övergivet koloniområde i Malmö och inbjuder andra till att göra detsamma.

Inklämt mellan tågräls och en fabrik har några tagit marken i besittning och skapat en skateboardpark genom att flytta gatsstenar och gjuta i betong.

3.4 Identitetsskapande

Det här avsnittet ska fokusera lite närmare på vad de odefinierade platserna kan betyda för människans identitetsskapande. Jag har valt att koncentrera mig på ungdomar och barn eftersom de befinner sig i stadier där de utvecklar sin egen identitet till att bli vuxna. Det har visat sig att ungdomar använder de obestämbara stadsrummen i extra stor utsträckning och att de är viktiga i deras identitetsskapande (Lieberg 1992). Även barn uppskattar och använder sig av det odefinierade, oftast gröna, rummet för att skapa egna platser (Lönngren & Persson 1995).

3.4.1 Ungdomar

Lieberg (1992) har i sin avhandling "Att ta staden i besittning" skrivit om ungdomar och deras relation till det offentliga stadsrummet. Han kommer där fram till att det är viktigt för ungdomar att ha någonstans att vara utanför de organiserade normzonerna som de vuxna har definierat. De aktiviteter som försiggår i normzonerna är oftast instrumentella och målinriktade och Lieberg menar att ungdomar även är i behov av aktiviteter med frigörande handlingsmönster (s. 236). Ungdomar kan inte dra sig tillbaka så som vuxna kan när de vill vara själva. Vuxna kan åka till organisationer eller arbetsplatsen, men oftast när ungdomar är i skolan eller på fritidsaktiviteter så är dessa övervakade av vuxna. Däremot kan ungdomarna söka sig till platser i den offentliga miljön, till frizoner där de vuxna är minst (s. 255). I frizonen "Där är ungdomarna inte övervakade av vuxenvärlden och där ges möjligheter till upplevelser och erfarenheter som inte är 'förtolkade' och förhandsvisade." (s. 236). Där ska de kunna experimentera med aktiviteter och helst ska unika händelser kunna ske (s. 237).

När ingenting av intresse hände på fritidsgården eller nere på torget drog gänget iväg ut i området för att söka egna upplevelser. De sökte sig till platser där ingen tidigare hade

varit och där de kunde uppleva något som ingen annan hade varit med om. (Lieberg 1992, s. 238)

De odefinierade platserna kan därmed vara viktiga utrymmen för ungdomar eftersom de inte bär på symboler som visar hur man ska bete sig där samtidigt som det oftast inte är platser där vuxna befinner sig i lika stor grad.

3.4.2 Barn

Även för barn kan de odefinierade rummen ge möjlighet för identitetsskapande då de t.ex. kan bygga upp egna fantasivärldar och kojor som är deras egna platser, gömda från vuxenvärlden (Kylin 2004, s. 12). Enligt Wikström (2007) ser man på restområden som jungfrulig mark vilken lokalbefolkningen inte har några känslomässiga band till (s. 175). Studier visar däremot på det motsatta. Speciellt starka band kan finnas till sådana här områden hos barn. Wikström har intervjuat människor kring detta och många uppger att de har minnen och känslor för restytorna och går igenom dem dagligen (s. 176). Även Saltzman (2009) har gjort studier där informanter berättat om hur de som barn funnit lockade miljöer i sådana här platser och hur de har positiva minnen från äventyrliga lekar där (s. 36-37).

Precis som Lefebvre menar att vi alla har rätt till att appropriera staden så gäller detta också barn. Det finns studier på att "Möjligheten att hitta, manipulera och själv konstruera i utemiljön är avgörande för i vilken utsträckning barn kan uppfatta en plats som sin egen" (Kylin 2004, s. 32).

Barns lek i det vilda, det som inte är speciellt utformat för barn såsom t.ex. lekplatser eller skolgårdar verkar ha stor betydelse för dem (Kylin 2004, s. 11) Där finns möjligheten till att själv skapa sin plats men också olika växter och djur som gör det spännande för barn att leka och det triggar fantasin (Lönngren & Persson 1995, s. 10).

3.5 Vardagsförflyttning & möten

Wikström har gjort studier på övergivna ytor i Flemingsberg (2005; 2007) där han kommer fram till att de vanligaste aktiviteterna där är rekreation, personlig utveckling och vardagsförflyttning (2007, s. 171). Detta korta kapitel kommer att koncentrera sig på vardagsförflyttningen, vilken också kan bidra till möten.

De ytor som är gröna och odefinierade kan vara goda ställen för promenader och genvägar (Wikström 2007, s. 165). Där blir spontant upptrampade stigar tydliga spår som visar på hur dessa ytor används. Stigarna skapar tillgång till de odefinierade rummen samtidigt som de bidrar till möten på ett sätt som inte planeraren har förutspått. ”Stigarna ingår i en vardagskultur som existerar utanför beslutsprocesser och budgetarbeten” (a.a. s. 171). Det kan därför ses som en taktisk handling.

De mellanrum som finns mellan olika bostadsenklaver, och som uppstått i och med modernismens planeringsideal, kan vara en tydlig gräns och barriär. Samtidigt kan det även vara däröver som stigar uppstår efter genvägar till vardags. Området blir då inte bara en gräns utan även en potentiell mötesplats. De här rummen kan ge en känsla av att inte tillhöra det ena bostadsområdet, men inte heller det andra. Det är en mellanzon och tillhör inget av dem (Wikström 2005, s. 4).

foto: Marie Janäng

Ett övergivet koloniområde på Ellstorp i Malmö, är fullt av upptrampade stigar som spår efter promenader. Här går många med sina hundar dagligen och möter andra i grannområdet.

3.6 Det övergivna bär på en historia

Ett sista värde som kommer att tas upp i det här kapitlet ligger i det övergivna, och den historia som de här rummen bär på. Att upptäcka spår från en annan tid kan bli ett äventyr och fascinerar många. Det allra mest okända område för människan behöver inte ligga på andra sidan jorden, utan kan finnas i den egna staden – alldeles bredvid ens eget hem (Torres 2004, s. 7).

Varför det övergivna fascinerar många, tror jag kan vara för att de visar upp en annan sida av verkligheten. De låter sig tas över av naturen och många gånger kan det vara som ett äventyr att hitta spår från en annan tid.

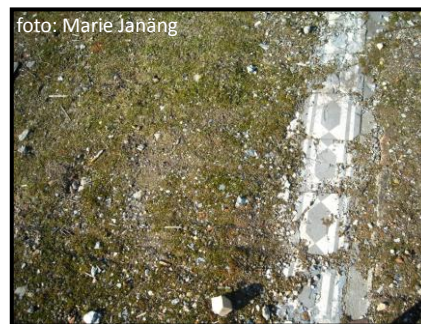

foto: Marie Janäng

På en övergiven yta i Malmö hittar jag, under jord och mossa, spår från den tidigare industrins golv.

Fig. 1

Foto: Timm Suess "Bus Ticket"

Fig. 2

Foto: Marco Bellucci "(Urb) Ex Nobel 05"

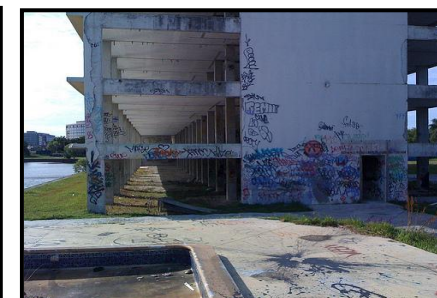

Fig. 3

Foto: Matt Mordfin "Urban Exploration"

3.7 Slutsats och egna reflektioner

Vilka värden kan det odefinierade rummet ha för människan i staden?

Första delen av min litteraturstudie har visat på att det flyktiga, som ett karaktärsdrag hos det odefinierade, många gånger kan ha ett värde i jämförelse med det omkringliggande strukturerade. I det flyktiga kan temporära aktiviteter uppstå och genom de som använder utrymmet skapas dess identitet. Det odefinierade rummet är därmed platslöst i sig självt, vilket paradoxalt nog leder till en möjlighet för människan att själv skapa sig en plats där. Det platslösa behöver då inte ses som något negativt utan snarare som en slags frihet.

Det flyktiga inbjuder till självorganisering och ger möjlighet för nya ordningar att ta form underifrån. Avsaknaden av en påtvingad struktur uppifrån är det som skapar energi till aktiviteter i de här områdena. "It is never possessed, but always available" (Cupers & Miessen 2002, s. 83). Friheten kan även ligga i att människor som inte känner sig hemma i det väldefinierade rummet kan få utrymme i det odefinierade, alternativa offentliga rummet.

På samma gång som det odefinierade kan innebära frihet för vissa, är det viktigt att poängtera att det kan vara det motsatta för andra. För det odefinierade är ofta skräpigt och förfallet p.g.a. att det har låg eller ingen skötsel. Sådana platser anser många är otrygga (Listerborn, 2002). Samtidigt leder det ostrukturerade till att det är svårare att orientera sig i staden.

Efter att ha studerat värdena i de odefinierade rummen har jag kommit fram till att de som använder dem är subkulturella grupper, hemlösa, ungdomar, barn och de som brukar dessa till vardags genom genvägar, rekreation eller promenader. Det är inte de allra flesta som vistas i de här miljöerna. De kan ändå spela en roll som parallella offentliga rum vid sidan av det definierade där bägge är beroende av den andre.

The margin is not considered as public space in itself, but its activities claim it. The border between the inside and the outside is continually questioned: public space and margin are not opposites but counterpoints in a dynamic process. Public space cannot exist without its margins, incessantly questioning it. The margins are possible public spaces. (Cupers & Miessen, 2002 s. 143)

Det har varit komplicerat att diskutera de här utrymmena i staden eftersom de kan skilja sig så åt och därmed även användas på olika vis. Ett viltvuxet grönområde eller en övergiven industritomt är två helt olika miljöer vilket i sig gör att de kan ha olika värden. Det som blir viktigt i den här studien är vad de delar gemensamt, vilket är det oplanerade och möjligheten till appropriation och taktiska handlingar av människan.

Att användningen har en skapande potential är en viktig aspekt att ta vara på inom planeringsdiskursen. För utifrån en insikt om det odefinierade rummens värden för människan gäller det att höja blicken och förstå hur landskapsarkitekter eller planerare kan använda sig av denna information i sitt arbete. Om det odefinierade rummet ger en större möjlighet för människan att skapa sina egna platser och få utlopp för en inneboende kreativitet bör det vara något att fundera över. Hur kan en planering se ut för att tillgodose det behovet även i den strukturerade offentligheten?

De odefinierade rummen kan se olika ut, och därmed innehålla varierade användningsområden och värden. De kan t.ex. vara rekreations- och lekmiljöer, bra genvägar, ett utrymme för skapande och kreativitet samt en möjlig mötesplats.

4. PLANERARENS FÖRHÅLLANDE TILL DET ODEFINIERADE

I sista hand är det framtida ödet för den här sortens rum avhängigt vilka aktörer som har den egentliga makten att klassificera det urbana rummet som det ena eller det andra, att besluta över dess användning och att initiera förändringar. (Wikström 2007, s. 148)

Då den första delen av uppsatsen har visat på värden som det odefinierade rummet kan ha utifrån ett användarperspektiv så skall den här delen diskutera planerarens förhållande till dem. Givetvis är dessa båda perspektiv inte tydligt polariserade och det finns många olika sätt att jobba med planering. Den här delen kommer diskutera några olika förhållningssätt till det odefinierade inom planeringsdiskursen; olika inställningar som påverkar de här rummens framtid. Det handlar inte bara om hur de faktiska rummen kan överleva eller inte, utan även om hur de värden som finns i det odefinierade kan synliggöras och tas in i planeringsdiskursen.

Utifrån det odefinierade rummets karaktär står det klart att dessa står utanför planeringspraktiken; det går inte att planera det odefinierade. Däremot har planerarna en makt över stadsrummen och dess funktioner vilket i sin tur kan påverka det odefinierbara. I dagens diskussion kring den hållbara staden t.ex. hör vi ofta att den skapas genom att bygga tätt när urbaniseringen ökar (se exempelvis Boverket 2004, Ullstad 2008, Berglund, Sjöström & Åström 2004). Hur påverkar detta stadens till synes "tomma" ytor?

De odefinierade områdena i staden ses ur planeringsdiskursen ofta på som potentiella exploateringsytor (se ovan, kapitel 2.2). Samtidigt har det visat sig att dessa ytor har viktiga värden för olika invånare. *Hur kan landskapsarkitekter/planerare förhålla sig till de odefinierade rummen?*

4.1 Den täta staden

Berglund, Sjöström och Åström (2004) skriver i sin bok "Från mellanrum till stadsrum" om hur en hållbar utveckling av städer måste ske genom förtätning. Författarna menar "Att använda outnyttjad mark i den glesa stadsbygden är således positiv med hänsyn till alla aspekter på långsiktig hållbarhet" (s. 6). De vill att staden ska ha en helhet och ett bättre sammanhang mellan olika bostadsområden. De lägger betoning på att "Det handlar om att göra de ödsliga mellanrummen till trivsamma stadsrum" (a.a.). Vidare menar de att offentliga rum ska vara klart avgränsade med en tydlig funktion (s. 26).

På samma vis resoneras det i Boverkets rapport "Hållbara städer och tätorter i Sverige – förslag till strategi" (2004, s. 49-50). De menar att utgångspunkten i första hand bör vara att bygga staden inåt när den växer istället för att strö ut en gles bebyggelse. Detta för att en spridning av staden utåt bidrar till att jordbruksmark och naturområden måste tas i anspråk för ny bebyggelse. En utglesning innebär också ett större behov för folk att kunna förflytta sig och bilåkandet växer. Detta ökar i sin tur trängseln i trafiken, energiförbrukningen och utsläppen.

Genom att staden skall växa inåt så gäller det att förtäta redan befintliga områden inne i staden. De gör även tydligt att förtätningen inte får ske på bekostnad av kvalitativa grönområden då "Stadens struktur av grön- och vattenområden är en lika viktig grundsten som bebyggelse- och trafikstrukturen" (Boverket 2004, s. 61). Boverket beskriver även tydligt var den här förtätningen kan äga rum: "Genom en intensivare användning av stadens gråmarker, impediment och övergivna industriområden, kan vi skapa en tätare stad med bättre livs-, arbets- och bostadsförhållanden utan att ta bort värdefulla grönområden" (s. 22). Vidare skriver de att det har uppstått ett ökat intresse av att exploatera nedlagda industri- och hamnområden som ligger attraktivt till i staden. "Nya strukturer uppstår där "baksidor" vänds till attraktiva områden för bostäder, handel och andra verksamheter" (s. 61).

4.2 Nyurbanism

Det här kapitlet kommer att behandla nyurbanismen, vilket är ett stadsbyggnadsideal från USA, men som även har fått genomslag i Sverige. Nyurbanismen och dess kritik tas upp som ett inslag i diskussionen kring hållbar utveckling, förtätning och hur synen på de odefinierade platserna kan vara inom stadsplanering.

Nyurbanismen föddes 1993 i och med att "Congress of the New Urbanism", CNU, grundades i USA (CNU 2007 [www]). Rörelsen uppstod som en protest mot modernismens funktionsuppdelade, och utbredda, stadsbyggande (Klingberg 2004, s. 23). De är emot sprawl, dvs. att staden sprider sig ut från centrum, och förespråkar istället ett stadsbyggande som liknar den klassiska staden med funktionsblandning, täthet, mänsklig skala och sammanhängande gatunät.

Nedan följer ett utdrag ur den svenska översättningen av nyurbanismens manifest som sammanfattar vad de vill jobba för.

Vi förespråkar omstrukturering av politik och byggande för att stödja följande principer: blandade grannskap både när det gäller markanvändning och befolkning; samhällen som är utformade både gående, kollektivtrafik och biltrafik; städer och samhällen som formas av väldefinierade och tillgängliga offentliga platser och byggnader; platser som inramas av arkitektur och landskapsdesign med aktning och respekt för lokalhistoria, klimat, ekologi och byggnadspraxis.
(CNU 2007 [www])

Nyurbanismen har fått kritik bl.a. för att den anses vara, precis som modernismen, en utopisk helhetslösning som ska lösa alla problem (Klingberg 2004, s. 25). Kritiker menar även att rörelsen står för en önskan om den "goda" staden, vilket är problematiskt då den kan bli för kontrollerad och utan "glipor och överraskningar" (SvD 2007-11-02 [www]). Ett utdrag ur en intervju med Johan Johansson i Sveriges Dagblad: "Det finns en tendens att man sorterar bort det man tycker är

det obehagliga och det dåliga. Men en stad är ju egentligen ett väldigt svårkontrollerbart tillstånd, säger han. En verklig stad består av olikheter intill varandra, utrymme för det avvikande, konflikter mellan olika behov" (a.a.).

En annan kritik riktad mot nyurbanisterna är att de är för nostalgiska (Klingberg, 2006 s. 191). "Det enda som kännetecknar staden är att den förändras och måste kunna förändras med utveckling och förändring". Ett exempel på nyurbanism som nämns är Jakriborg i Hjärup. Motståndarna till nyurbanismen menar också att det stadsbyggnadsideal som de vill framhäva bygger på ett visst antal regler vilka de vill sätta oavsett vart (Cumberlidge & Musgrave 2007, s.181). Det finns ingen hänsyn till det lokala och den identitet som byggts upp där.

4.3 Egna reflektioner

När staden ska förtätas håller jag med om att det många gånger kan vara de odefinierade ytorna som är de mest lämpliga att bygga på. Däremot kan det inte tas för givet att dessa ytor inte har något värde i sig själva. I förhållande till de värden jag kommit fram till att de odefinierade rummen kan ha så känns det problematiskt att de i exemplen ovan så lätt förbises. När "baksidorna" vänds till attraktiva funktioner i staden, uppstår det då nya baksidor i staden på andra ställen? Kommer det alltid att finnas plats till det odefinierade eller byggs de bort, längre och längre ut i landskapet?

Nyurbanisterna skriver tydligt i sitt manifest att samhället skall bestå av väldefinierade offentliga platser. Vad händer då med den kreativitet som kan uppstå i det odefinierade? Får vi mindre utrymme till att appropriera staden och skapa våra egna platser? Kommer det att finnas plats för minoriteter som inte känner sig hemma i det som idag ses som väldefinierat? Blir det socialt hållbart?

Diskussionen om den täta staden kan vara ett hot mot det odefinierade om den bygger på ett enda ideal och endast ser dem som exploateringsytor. Däremot tror jag inte att det behöver vara det om diskussionen kring den täta staden samtidigt uppmärksammar värdet av det ”tomma” och medvetandegör dess betydelse i staden. I en sammanställning av Växjösamtalet 2006⁴ (Bergström 2006 [www]) går det att läsa:

Mellanrum är en stor potential som vi ska vara rädda om och utnyttja till invånarna. Mellanrummen skall fyllas med funktion som ger en bra urban miljö. Men allt behöver inte vara planerat. Odefinierade ytor, gränsland, mellanrum måste finnas. Liv finns i mellanrum. (Bergström 2006, s. 5)

⁴ Växjösamtalet går ut på att en grupp människor med olika bakgrund och kunskap samlas för att diskutera frågor som rör hållbar utveckling. Detta för att låta olika perspektiv korsas och förhoppningsvis bringa ny kunskap (Växjösamtalet 2009 [www]).

4.4 Sociotoper

Det odefinierade rummet i staden har ofta en okänd användning för planeraren och därför kan det uppstå en konflikt mellan planerare och användarna (Wikström 2007, s. 147). Det här kapitlet kommer att ge en introduktion till hur sociotopkartering kan vara en möjlighet för att analysera det odefinierade rummet och se dess värden i planering.

Ståhle (2005), som har varit med och gjort sociotopkartor över Stockholm, och skrivit om sociotoper i sin avhandling ”Mer park i tätare städer” definierar där sociotop som: ”en plats bruksvärden i en specifik kultur” (s. 79). Vidare förklarar han att detta värde tas fram i ett samarbete mellan användare och planerare. ”Begreppet syftar till att integrera brukarnas livsvärldsperspektiv i experternas (planerarnas) systemvärldsperspektiv” (a.a.). På Stockholms stads hemsida beskrivs begreppet: ”En sociotop är en avgränsad plats eller ett stråk, värderat som livsmiljö av planerare och brukare” (Stockholms Stad, 2008 [www]).

Stockholms stad har arbetat med sociotopkartor som en analysmetod för att kategorisera och värdera de friytor som finns i staden tillsammans med sina invånare (Sociotopkarta, 2002, s. 2 [www]). Med friyta menar de: ”obebyggt mark- och vattenområde, som inte används för transport- eller terminaländamål” (s. 10). Stockholms stad lyfter upp hotet mot parker och andra friytor i samband med förtätning där dessa ytor ofta ses som markreserver för byggande (s. 6).

Sociotopkartan ska ses som en tids- och områdesbunden beskrivning av friytestrukturens värdeäthet. Kartan kan tjäna som underlag för den intressentdialog om platsers befintliga kvaliteter och brister, och om planeringens möjligheter och begränsningar att utveckla områdets friytevärden. (Stockholms Stad, 2008 [www])

Arbetsmetoden för att sammanställa en sociotopkarta går kort till så att friytor identifieras, avgränsas och namnsätts utifrån en friytypologi (Sociotopkarta 2002, s. 5). Därefter värderas varje område av

landskapsarkitekter genom observation och i dialog med experter i kommunen, t ex park- och trädgårdshistoriker och trafikplanerare. Sedan sker en brukarvärdering genom t.ex. webbenkäter, brevenkäter, intervjuer, öppna möten och gruppdiskussioner. Underlagen som sedan sammanställs kan sedan användas som planeringsunderlag i diskussion kring friytornas utveckling. Det påpekas också att ”återkoppling och uppdatering bör ske, vartefter staden och befolkningens värderingar förändras” (a.a.).

I relation till den täta staden ”är det nödvändigt med bra beslutsunderlag för den obebyggda marken – friytorna – för att kunna bedöma förutsättningarna av en eventuell exploatering men framförallt för att kunna utveckla dessa ofta gröna områden, dvs. grönstrukturen, i staden” (a.a. s. 6).

I det här sammanhanget, där studien ligger på de odefinierade ytorna, så kan sociotopkartering vara en möjlig analysmetod att använda för att få fram deras värde i nuet. Det kan ge bra beslutsunderlag där man inte endast ser friytorna som något ”tomt” där vad som helst kan byggas upp. Problemet kanske kan vara att minoritetsgrupper inte kommer fram i de här analyserna? Det gröna tas upp som särskilda värden här, och även i Boverkets rapport, men inte de hårdgjorda. Kan det vara ett problem?

4.5 Nya offentliga rum

Det här kapitlet kommer att ta upp en planeringsstrategi i förhållande till de odefinierade rummen som strävar efter att behålla den flyktiga, odefinierade karaktären som de bär på. Naturligtvis blir de då inte längre odefinierade, men de kan behålla flera av sina värden in i de nya offentliga rummen de förvandlas till.

Gaventa (2006) skriver i boken "New Public Spaces" att de övergivna och förfallna platserna som vi kan hitta i staden idag bär på stora potentialer till att bli nya, spännande, offentliga platser (s. 126). Samtidigt kan tidigare privata områden, såsom t.ex. industriområden, nu när de är övergivna ge allmänheten tillträde till vatten och hamnar.

"Westergasfabriekspark" i Amsterdam är ett exempel på en sådan plats (Gaventa 2006, s.126-127). Verhagen är projektledare för området och han påpekar vikten av att den skall utvecklas efter hand, så som brukarna själva väljer att använda platsen. Designen måste vara flexibel för att anpassa sig till ändrade beteenden och nytt användande av platsen. Han menar att resultatet kan bli helt fel om platserna är för mycket designade och visar på hur de ska användas. Verhagen vill ha flexibla offentliga platser som ska vara möjliga att experimentera med.

Torres (2004) menar att användandet av de odefinierade platserna ska stimuleras: "But still with a strong relation with flexibility in space and time as an alternative of strict planning" (s. 6). De måste ha kvar den öppenheten som inbjuder till självorganisering och appropriation (s. 10).

Cumberlidge och Musgrave (2007) skriver i "Design and Landscape for People" att vi just nu genomgår ett stort skifte mot en kultur av brukarmedverkan (s. 16-17). Det kan ses globalt och mycket som påverkar det är den digitala revolutionen. I och med den har en ny modell av nätverk uppstått där brukare kan medverka och påverka genom bl.a. internet. Flöden och komplexitet gör att mellanrummen blir allt viktigare. "Civic space cannot be static, but must be able to accomodate conflict, fraction, debate, difference and multiplicity" (s. 17).

Verkligheten förändras hela tiden och det offentliga måste kunna följa de omställningarna.

Vidare påpekar Cumberlidge och Musgrave (2007) vikten av att det nya offentliga rummet skall vara ofärdigt (s. 19-20). Om det är för planerat kan det kännas oäkta och det blir inget rum över för appropriation av de som bor där. Är det alltför planerat kan det inte heller anpassas efter en förändrad framtid. Det måste lämnas rum öppna för möjligheter där irrationella saker kan ta plats och appropriation är möjlig.

Sammanfattningsvis så menar författarna att de offentliga rummen ska *ge möjlighet för förändring*; de ska var *flexibla*, *ofärdiga* och *öppna för appropriation*. Det här är värden som det odefinierade rummet besitter - värden som kan inspirera skapandet av nya platser.

4.6 Slutsats och egna reflektioner

Hur kan planeraren förhålla sig till det odefinierade rummet?

Sammanfattningsvis har den här delen av uppsatsen tagit upp ett planeringsperspektiv gentemot de odefinierade rummen i staden. Det första kapitlet "Den täta staden" uppmärksammade att det överblivna rummet har ett värde som en framtida plats för staden att växa på. Det odefinierade står för framtida potential, då de kan ha bra lägen mitt i staden eller vid vatten. Enligt nyurbanismen är de också bra att förtäta på samtidigt som de kan definieras och struktureras för att skapa meningsfulla offentliga platser. Efter de två första kapitlen, som visar på framtida potential, följer ett om sociotopkartering som snarare fokuserar på de odefinierade rummens värde i nuet. Det skulle kunna vara ett möjligt sätt att studera stadens utrymmen på för att inte endast se dem som tomma idag.

Kapitlet "Nya offentliga rum" tar upp synsättet på de odefinierade rummen som något där det snarare handlar om att planeraren skall skapa förutsättningar för människan att själv vara med och ordna sin omgivning. Där blir ett annat förhållningssätt uppdagat där det handlar om att inte planera, eller designa, för mycket. Att lämna platser öppna och möjliga för appropriation. De som förespråkar detta synsätt tror på det flexibla och temporära som viktiga inslag i framtidens offentliga platser. Genom ett sådant planeringssätt återför man de värden som många menar att det offentliga rummet idag har gått miste om (se avsnitt 3.1). Kan det betyda att om den här typen av offentliga rum blir vanligare i framtiden, blir då de parallella - odefinierade ytorna - av mindre betydelse?

Ytterligare ett sätt att behandla de odefinierade rummen är givetvis att låta dem vara kvar precis som de är. Vilket i sig är att inte förhålla sig alls till dem. Lara Almarcegui är en konstnär som ofta lyfter upp värdet hos de odefinierade platserna i staden i sina projekt. Hon beskriver själv sitt arbete: "I want to question urban planning through the study of places which escape a fixed definition of city or of

architecture: empty lots, wast lands, demolition sites; places which due the forgetfulness or lack of interest escape a defined design and are open to all kind of possibilities" (Enoughroomforspace 2007 [www]).

Almarcegui har i projektet, "Dock Wasteland", köpt en del av ett överblivet område i Rotterdams hamn för att visa på de värden tomma och fria landområden bär på, även in i framtiden (Cumberlidge & Musgrave 2007, s. 176-177).

What made the terrain so interesting, was how open it was to any possibility; I decided that my project would consist of leaving the piece of ground...not defined so everything happens by chance and not corresponding to a determined plan. Therefore, nature develops its own way and interrelates with the spontaneous use given to the land and with other external factors like wind, sun, rain and flora. Wastelands are important because one can only feel free in this type of land, forgotten by town planners. I imagine that, in a few years, this will be the only empty land once the surrounding lands are built on. (Cumberlidge & Musgrave 2007, s. 177)

En tidigare öppen yta stängs igen med plank och stängsel.

5. AVSLUTANDE DISKUSSION

Mitt huvudmål med den här studien var att ta reda på vilka värden som det odefinierade rummet i staden kan ha för människan. Utifrån litteraturen har jag kunnat konstatera att det är i rummets obestämda karaktär som dess värde återfinns. Avsaknaden av en påtvingad ordning uppifrån gör dem öppna för människan att ta dem i besittning och skapa sina egna platser. Jag har även kommit fram till att hur en stads offentliga platser fungerar kan påverka värdet, och behovet, av det odefinierade som dess motsats. Med det menar jag att om en stad utestänger vissa typer av människor, beteenden eller aktiviteter från det offentliga rummet så ökar behovet av frizoner där dessa kan få vara istället. Lieberg (1992) kunde även visa på behovet av frizoner hos ungdomar; att komma bort från kontroll och vuxenvärld för att utveckla sin identitet.

I det odefinierade märkte jag att det låg en möjlighet för nya ordningar att ta form, genom människornas egna aktiviteter där. Exempel som jag visat på i denna studie var granncentren, mötesplatser, skateboardramper och stadsodling. Att lämna ytor öppna för appropriation kan därmed vara ett sätt att låta människan bestämma vad som behövs i deras närhet. Samtidigt som det ger utrymme för framtida behov som vi idag inte kan förutse.

Ytterligare en slutsats som jag kan dra utifrån litteraturen är att staden fungerar i ett samspel mellan det definierade och det icke definierade. De är beroende av varandra för att skapa en dynamisk stad där det finns både struktur och kaos på samma gång. Precis som taktikern är beroende av strategin och tvärtom. En struktur och ordning gör det lätt att orientera sig och känna trygghet. Den kan befästa ordningar, regler och funktioner som behövs i en stad. Samtidigt kan taktiken utmana denna ordning och därigenom skapa andra verkligheter. Detta kan i sin tur bidra till nya spännande städer. För att få en social hållbarhet måste stadsinvånaren få vara med i skapandeprocessen utav den; detta för att få känna sig hemma i sin egen stad.

Att planera det odefinierade - en paradox

Ett andra mål med uppsatsen var att se på det odefinierade rummet utifrån planerarnas perspektiv. Här blir det genast problematiskt eftersom det är en förenkling av verkligheten. Det är inte så enkelt som att brukarna har en syn på utrymmena och planerarna en helt annan. T.ex. är många av de författare som jag använt mig av i denna studie själva arkitekter eller planerare (exempelvis Cupers & Miessen 2002 och Nielsen 2001). De lyfter fram ett underifrån perspektiv vilket ”hyllar” mellanrummen. Givetvis finns det olika åsikter och sätt att jobba på inom planering och lika självklart har användarna olika åsikter och upplevelser av det odefinierade. Däremot kunde jag dra slutsatsen att ofta inom planeringsdiskursen ses värdet i det odefinierade rummet ligga i framtiden, som en möjlig exploateringsyta, medan användaren av den kunde se värden i nuet.

Att planerarens fokus ligger i framtiden är i och för sig inte så konstigt eftersom om något skall *planeras* så innefattar det en framtid i sig. Det som denna studie visar på är däremot att för att upptäcka de här värdena måste det, i planeringsprocessen, ske en analys av nuet. Detta kan göras på olika sätt genom brukarmedverkan, där jag visade på ett alternativ, nämligen sociotopkartering.

En annan problematik med att föra ihop det odefinierade rummet och planering är att de i sig är motsatser till varandra. Om ett odefinierat område börjar projekteras så försvinner det i samma stund. Eftersom poängen med det odefinierade är att den är utanför det planerade kan det verka orimligt att diskutera dem tillsammans. Så är däremot inte fallet eftersom det odefinierade också är *arkitekturens negativa form*. Konsekvenser av planeringsprocessen, dess ideal och skapande påverkar det som är emellan och utanför. På det sättet har de som planerar staden en indirekt påverkan och makt även över det odefinierade rummet.

Diskussionen om den täta staden, och nyurbanismens ideal, kan ses som hot mot stadens odefinierade rum eftersom de generellt vill bygga på dem. Jag menar inte att alla dessa ytor skall bevaras, de är många

gångar de allra bästa områdena att expandera på. Det jag, genom den här litteraturstudien, däremot vill lyfta fram är en medvetenhet om att dessa områden kan vara någonting mer än bara en vit fläck på kartan.

Använda det odefinierade i framtida planering

Den insikt som denna studie resulterat i är att allting inte måste planeras och definieras till en funktion. Mellanrum är extra viktiga i en tätare stad vilket bör påpekas i den diskussionen. De skapande krafter som människan har, om utrymme finns, kan bidra till spännande miljöer om ytor lämnas som de är och får möjlighet att utvecklas med de som använder dem. Det går även att skapa platser som är inspirerade av det odefinierade; mer flyktiga och föränderliga offentliga rum.

Eftersom stadsplanering alltid kommer att utgå från den värld som den just då befinner sig i går det inte att skapa platser för framtidens behov. De odefinierade rummen kan vara en möjlighet för framtiden att ta sin egen plats, där och då.

Förslag på vidare studier

Genom det här arbetet har jag insett att det finns mycket mer att ta reda på inom det här ämnet. Jag har varit tvungen att avgränsa mig och valde då att gå närmare in på de sociala värdena. Det finns andra värden som också borde lyftas upp såsom t.ex. det biologiska. Finns det arter på dessa ytor som inte får utrymme i övriga staden? Fungerar dessa rum som buffertzoner för flora och fauna? När staden skall byggas tätare, finns det också hot mot vissa arter? Kan ytorna fungera som "stepping stones", binda ihop grönområden i staden eller bidra med en typ av natur som inte återfinns annars i stadens grönområden? Hur påverkar denna typ av områden människan när det gäller trygghet, men även rekreation? Det här är bara några av alla de frågor som skulle kunna undersökas. De övergivna rummen skulle även kunna studeras

ur en historisk synvinkel. Det skulle också vara intressant att göra enskilda fallstudier ur ett längre perspektiv för att se hur rummen förändras genom olika aktiviteter.

Nedan syns Ödetomten på Norra Sorgenfri, mitt i Malmö, som stått värd för många olika aktiviteter genom sin tid som "paus".

foto: Marie Janäng

REFERENSER

Tryckta källor

Berglund, Kristina; Sjöström, John och Åström, Birger (2004) *Hela staden, från mellanrum till stadsrum*, Stockholm: AB Svensk byggtjänst

Boverket (2004) *Hållbara städer och tätorter i Sverige – förslag till strategi* (2004), Karlskrona: Boverket

Cumberlidge, Clare och Musgrave, Lucy (2007) *Design and landscape for people*, London: Thames and Hudson

Cupers, Kenny och Miessen, Markus (2002) *Spaces of Uncertainty*, Wuppertal: Müller und Busmann

Gaventa, Sarah (2006) *New Public Spaces*, London: Octopus Publishing Group

Hallemar, Dan (2007) 'Låt livet i staden synas' i: *Gröna Fakta*, nr 3, Alnarp: Movium

Högdahl, Elisabeth (2003) *Göra gata*, Lund: Wallin & Dalholm boktryckeri AB

Johansson, Rikard (2006) *Urban exploration & jag*, Södertörn Högskola, Uppsats för påbyggnadskurs etnologi

Klingberg, Elisabeth (2006) *När nyurbanismen kom till stan*, Göteborg: Pratminus förlag

Kylin, Maria (2004) *Från koja till plan, om barnperspektiv på utemiljön i planeringssammanhang*, Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap, Alnarp: SLU. Avhandling

Larsson, Marie (2009) *Stadsdelsträdgård - plats för gemenskap och kreativa processer*, Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap, Alnarp: SLU. Avhandling

Lewis, Janet (2005) 'The potential fate of leftover green space areas in Loughborough- Garendon' i: *Arboricultural Journal*, Vol 29, sid. 43-54

Lieberg, Mats (1992) *Att ta staden i besittning*, Lund: Byggnadsfunktionslära

Listerborn, Carina (2002) *Trygg stad*, Sektionen för arkitektur, Göteborg: Chalmers Tekniska Högskola. Avhandling

Lönngren, Gabriella och Persson, Bengt (1995) 'Stadens biologiska mångfald' i: *Gröna Fakta*, nr 8, Alnarp: Movium

Nielsen, Tom (2001) *Formlös*, Århus: Arkitektskolens förlag

Olsson, Lina (2008) *Den självorganiserade staden, Appropriation av offentliga rum i Rinkeby*, Institutionen för Arkitektur och Byggd Miljö, Lund: LTH

Salzman, Katarina (2009) 'Revor och fransar i vardagens föränderliga landskap', i: *Mellanrummens möjligheter*, red. Katarina Saltzman, Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, sid. 23-55

Sola-Morales, Ignasi de (1995) 'Terrain Vague', i: *Anyplace*, red. Cynthia C. Davidson, Cambridge: MIT Press, sid. 118-123

Wikström, Thomas (2007) 'Monumentalitet och mobilitet i Flemingsberg' i: *Periferin i centrum*, red. Katarina Nylund, Göteborg: Daidalos AB, sid 145-179

Elektroniska källor

Arken arkitekter AB, *Vår idé* [www]. Tillgänglig: http://www.arken-se.arken.se/meny_ide.shtml [Hämtad 2010-02-27]

CNU (2007) *Congress for the New Urbanism* [www]. Tillgänglig: <http://www.cnu.org/> [Hämtad 2010-03-22]

Enough Room for Space (2007) *Introduction artist: Lara Almarcegui* [www]. Tillgänglig: http://www.enoughroomforspace.org/partner_pages/view/165 [Hämtad 2010-03-13]

Metod för sociotopkarta, del 1 (2002) *Sociotopkarta för parker och andra friytor i Stockholms innerstad – om metoden, dialogen och resultatet*. Stadsbyggnadskontoret, Gatu och fastighetskontoret Stockholms stad [www]. Tillgänglig: <http://www.stockholm.se/TrafikStadsplanering/Stadsplanering/Gronsstrukturplanering/Sociotopkarta/> [Hämtad 2010-03-22]

Runesson, Patrik och Skawinska, Karolina (2006) *Vad påverkar trygghetskänslan*, Staffanstorps kommun [www]. Tillgänglig: <http://www.staffanstorp.se/download/18.743d22f4115f53f498b8000117597/Fokusgruppstudie+s%C3%A4ker+och+trygg+kommun.pdf> [Hämtad 2010-03-22]

Stockholms Stad (2008-11-14) *Sociotopkarta* [www]. Tillgänglig: <http://www.stockholm.se/TrafikStadsplanering/Stadsplanering/Gronsstrukturplanering/Sociotopkarta/> [Hämtad 2010-03-22]

Svenska Dagbladet (2007-11-02) *Nyurbanisten drömmer om en perfekt stad* [www]. Tillgänglig:

http://www.svd.se/kulturnoje/nyheter/nyurbanisten-drommer-om-en-perfekt-stad_167344.svd [Hämtad 2010-03-22]

Torres, Joana (2004) *Occupying Marginal Areas* [www]. Tillgänglig: <http://members.multimania.co.uk/joanasanchotorres/finalthesis.pdf> [Hämtad 2010-03-16]

Bergström (2006) *Sammanfattning växjösamtalet 2006* [www]. Tillgänglig: <http://www.vaxjosamtalet.se/website1/1.0.1.0/26/1/index.php> [Hämtad 2010-03-02]

Växjösamtalet (2009) *Om växjösamtalet* [www]. Tillgänglig: <http://www.vaxjosamtalet.se/website1/1.0.1.0/82/index.php> [Hämtad 2010-03-25]

Wikström, Thomas (2005) *Residual space and transgressive spatial practices – the uses and meanings of un-formed space* [www]. Tillgänglig: http://www.arkitekturforskning.net/Tidsskrift/2005/2005_1/5_art%20Tomas%20Wikstrom.pdf [Hämtad 2010-03-03]

Figurförteckning

Fig. 1 Tillgänglig:

http://www.flickr.com/photos/lord_yo/3622134253/in/set-72157619692420692/

Fig. 2 Tillgänglig:

<http://www.flickr.com/photos/marcobellucci/4181560025/>

Fig. 3 Tillgänglig:

<http://www.flickr.com/photos/mmordfin/4197578471/>

Alla ovan verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-Dela Lika 3.0 Unported License. Om du vill visa en kopia av denna licens, besök <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>

Övriga bilder i detta arbete är antingen fotograferade av mig eller publicerade med tillstånd från fotografen, Jörgen Andersson, på ”Norra Sorgenfri bloggen” (www.norrasorgenfri.blogspot.com). Källan framkommer på bilderna.